

ABA (XULQ ATVOR) TERAPIYADAN OLINADIGAN NATIJALAR : ILMIY AMALIY TAHLIL.

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti

Maxsus pedagogika yo'nalishi

3-bosqich talabasi

Xojibayeva Dinora Bahtiyorova

Anatotsiya: *Ushbu maqolada Aba terapiyadan olinadigan natijalar erishiladigan yutug'lar hamda ilmiy amaliy tahlillar haqida ma'lumotlar yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *ABA, xulq atvor , gigiena qoidalari, autism , Asb, terapiya , differensial, ehtiyoj, so'rash , ko'z kontakti , verbal , agressiya .*

KIRISH

Amalga asoslangan xulq-atvor tahlili (ABA terapiya) bugungi kunda nevrologik rivojlanishida turli cheklovlar mavjud bo'lgan bolalar, ayniqsa, autism spektr buzilishi (ASB) bo'lgan shaxslar uchun eng samarali terapiya usullaridan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada ABA terapiyasi orqali erishiladigan natijalar, ularning baholash mexanizmlari hamda uzoq muddatli istiqbollari tahlil qilinadi.

1. ABA terapiyasining nazariy asosi va metodologiyasi

ABA terapiya B.F. Skinnerning operant shartlanish nazariyasiga asoslanadi. Bu nazariya inson xatti-harakatlarini tashqi muhit ta'siri orqali shakllantirish va mustahkamlash mumkinligini isbotlaydi. Terapiyada mustahkamlovchi (reinforcer), o'zgaruvchan jadval, xatti-harakatlar tahlili, differensial mustahkamlash kabi strategiyalar qo'llaniladi.

Terapiya har bir bolaning individual ehtiyojlariga qarab moslashtiriladi, shuningdek, maqsadli ko'nikmalarni o'rgatish, nojo'ya xatti-harakatlarni kamaytirish, va ijtimoiy moslashuvni oshirishga yo'naltiriladi.

2. Erishiladigan natijalar

2.1. Til va kommunikativ ko'nikmalarning rivojlanishi

ABA terapiya til o'rganishda muhim rol o'ynaydi. Verbal Behavior (VB) modeliga asoslangan ABA yondashuvi orqali:

So'z boyligi kengayadi.

Mand (so'rash), tact (tavsiflash), echoic (takrorlash), intraverbal (suhbatdagi javob) kabi asosiy verbal operantlar rivojlanadi.

Neverbal kommunikatsiya (IMO, IMO-karta, piktogrammalar) bo'yicha mustahkam ko'nikmalar shakllanadi.

2.2. O'z-o'zini boshqarish va kundalik hayot ko'nikmalari

ABA terapiya:

Gigiyena, kiyinish, ovqatlanish, hojat ehtiyojini nazorat qilish kabi kundalik hayotiy faoliyatlarni o'rgatadi.

Vaqtni rejalashtirish, tanlov qilish, navbat kutish kabi ijtimoiy jihatdan moslashuvchan xulq-atvorlarni rivojlantiradi.

2.3. Nojo'ya xatti-harakatlarni kamaytirish

ABA terapevtlar funktsional xulq-atvor tahlilidan (FBA) foydalanib:

Agressiya, qochish, e'tiborni jalb qilish uchun xos bo'lgan nojo'ya xatti-harakatlarning sabablarini aniqlaydi.

Ularni funktsional jihatdan muqobil, ijobiy xatti-harakatlar bilan almashtiradi.

Differensial mustahkamlash orqali nojo'ya harakatlarning chastotasi sezilarli darajada kamayadi.

3. Ota-onalar va ijtimoiy muhitning roli

ABA terapiyada ota-onalarning faol ishtiroki terapiya samaradorligini oshiradi. Ota-onalarga:

Xulq-atvorni kuzatish, baholash va mustahkamlash strategiyalari o'rgatiladi.

Uy sharoitida terapiya elementlarini qo'llash orqali o'rgatilgan ko'nikmalarni umumlashtirish imkoni yaratiladi.

Shuningdek, maktab, bog'cha, ijtimoiy guruhlar bilan hamkorlik orqali ijtimoiy adaptatsiya darajasi oshadi.

4. Ilmiy tadqiqotlar asosida ABA terapiya natijalari

Dunyo bo'yicha olib borilgan ko'plab tadqiqotlar ABA terapiya samaradorligini ilmiy asosda isbotlagan:

Lovaas (1987) tomonidan olib borilgan mashhur tadqiqotda ABA terapiyani olgan bolalarning 47% i intellektual rivojlanish darajasida katta yuksalishga erishgan

Smith et al. (2000) va Howard et al. (2005) tadqiqotlarida intensiv ABA terapiyasi (haftasiga 30-40 soat) nutq, kognitiv va ijtimoiy ko'rsatkichlarni ancha oshirgan.

Uzoq muddatli monitoring natijalariga ko'ra, erta boshlanadigan va doimiy olib boriladigan ABA terapiya bolalarning mustaqil hayotga moslashish imkoniyatini sezilarli oshiradi.

5. Cheklovlar va ehtiyot choralari

ABA terapiya ba'zi holatlarda:

Juda strukturalashtirilgan va qattiq bo'lishi mumkin, bu esa ba'zi bolalar uchun stressli kechadi.

Terapiya sifati terapevt malakasi va individual dasturlarning to'g'ri tuzilishiga bog'liq.

Haddan tashqari bosim yoki mukofotga bog'liqlik xavfi mavjud.

Shuning uchun, ABA terapiyani professional mutaxassislar tomonidan olib borilishi va bolaning holatiga qarab moslashtirilishi zarur.

XULOSA

ABA terapiya – bu nafaqat autizm spektr buzilishi bo'lgan bolalar, balki turli neyropsixologik rivojlanishdagi farqlarga ega shaxslar uchun ham samarali yondashuvdir. Terapiya orqali bolalarda til, ijtimoiy muloqot, o'zini boshqarish va ijtimoiy moslashuv darajasi ortadi. Natijalar esa faqat professional yondashuv, intensivlik va davomiylikka bog'liq bo'ladi. Ota-onalar, logopedlar, defektologlar va psixologlarning birgalikdagi hamkorligi bu jarayonning muvaffaqiyatli kechishini ta'minlaydi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Lovaas, O. I. (1987). Behavioral treatment and normal educational and intellectual functioning in young autistic children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 55(1), 3–9. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.55.1.3>
2. Smith, T., Groen, A. D., & Wynn, J. W. (2000). Randomized trial of intensive early intervention for children with pervasive developmental disorder. *American Journal on Mental Retardation*, 105(4), 269–285. [https://doi.org/10.1352/0895-8017\(2000\)105<0269:RTOIEI>2.0.CO;2](https://doi.org/10.1352/0895-8017(2000)105<0269:RTOIEI>2.0.CO;2)
3. Cooper, J. O., Heron, T. E., & Heward, W. L. (2020). *Applied Behavior Analysis* (3rd ed.). Pearson Education.
4. Howard, J. S., Sparkman, C. R., Cohen, H. G., Green, G., & Stanislaw, H. (2005). A comparison of intensive behavior analytic and eclectic treatments for young children with autism. *Research in Developmental Disabilities*, 26(4), 359–383. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2004.09.005>
5. Leaf, R., McEachin, J., & Taubman, M. (2008). *A Work in Progress: Behavior Management Strategies and a Curriculum for Intensive Behavioral Treatment of Autism*. DRL Books.
6. Matson, J. L., Matson, M. L., & Rivet, T. T. (2007). Social-skills treatments for children with autism spectrum disorders: An overview. *Behavior Modification*, 31(5), 682–707. <https://doi.org/10.1177/0145445507301650>
7. Vargas, J. S. (2009). *Behavior Analysis for Effective Teaching*. Routledge.
8. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi (2022). *Ijtimoiy-pedagogik xizmatlar bo'yicha yo'riqnoma*. Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti.
9. Mahmudova, N. & Rasulova, S. (2021). *Defektologiya va maxsus pedagogika asoslari*. Toshkent: "Ilm Ziyo" nashriyoti.